

УДК 099:94(477.7):314.74(494)

А. Р. Боєва,

зав. сектором Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел. (0482) 34 77 89

ІЗ ДЖЕРЕЛ ПРО ІСТОРІЮ ШВЕЙЦАРСЬКИХ КОЛОНІСТІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

В статті подається короткий огляд історії швейцарських колоністів та розвитку виноробства в Шабо на основі джерел, які зберігаються в фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Особлива увага приділяється книзі відомого шабського виноградаря К. І. Тардана «Виноградарство та виноробство» та «Запискам Императорского Общества сельского хозяйства Южной России», що є невичерпним джерелом історичних відомостей про швейцарську колонію та її мешканців.

Ключові слова: Шабо, виноградарство, виноробство, К. І. Тардан, Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова.

Шабо – знаменита курортна та лікувальна зона, що знаходиться неподалік від місця впадіння Дністровського лиману в Чорне море. Ця місцевість знаменита також своїми виноградниками, саме тут знаходиться відомий в Україні та за її межами винзавод «Шабо», і тому багато хто цікавиться його історією.

В 2012 році виповнилось 190 років з дня заснування швейцарської колонії Шабо. В зв'язку з ювілеєм компанія «Шабо» звернулася до Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова, аби виявити нові джерела для дослідження історії селища та його засновників. За цією тематикою співробітники Наукової бібліотеки провели пошукову роботу, в результаті якої було підготовлено список літератури, що розкриває цікаві сторінки історії швейцарських переселенців. Особливу увагу бібліографів привернула книга Карла Тардана «Виноградарство и виноделие», яка на сьогодні становить бібліографічну цінність.

Протягом трьох століть (XVI-XVIII ст.) Буджаком володіла Османська імперія. Після закінчення російсько-турецької війни за Бухарестським мирним договором, підписаним 16 травня 1812 року, Бессарабія відійшла до Росії, яка почала активно заселяти цей край колоністами з Європи, що на той час була розорена наполеонівськими війнами.

Взагалі наприкінці XVIII – на початку XX століття на південь Росії прибуло багато колоністів. На початку XIX століття сюди приїхали перші колоністи-німці, потім оселилися албанці, гагаузи, болгары, французи, які засновували тут свої колонії. Зокрема, в Бессарабії знаходилися такі німецькі колонії, як Париж, Бріен, Арзіс, Ф'ере-Шампенуа, а от Шабо була єдиною в Російській імперії швейцарською колонією, більшість населення якої складала вихідці із французької Швейцарії, а також там проживала група швейцарців-німців.

Російська влада прагнула розвивати виноградарство на півдні Росії ще до приєднання Бессарабії. Зокрема, в спеціальній інструкції від 16 травня 1801 року про внутрішній розпорядок і управління Новоросійськими колоніями вказується на

необхідність організації тут громадських виноградарників. В доповненні до цієї інструкції від 7 червня 1803 року було наказано видавати кожному колоністу від 5 до 10 лоз. Але особливу увагу на бессарабські виноградарники влада звернула вже після 1812 року, коли основна маса мусульманського населення покинула цю місцевість, а аккерманські сади і виноградарники були залишені напризволяще і почали занепадати. Приблизно в той період в цьому районі і з'являються французи-виноградари із Швейцарії, що були запрошені імператором Олександром I, і влаштовують тут своє поселення [27, с. 136].

На заснування колонії Шабо безпосередній вплив мав вихователь наступника престолу Росії, майбутнього імператора Олександра I – швейцарець Фредерік Сезар Ля Гарп, який порекомендував заселити Бессарабію своїми працелюбними співвітчизниками. Він навіть взяв на себе роль посередника у веденні переговорів. Вдячні колоністи згодом назвали одну із шабських вулиць Лягарпівською [5], а в 1946 році її перейменували на Пушкінську в зв'язку з тим, що поет у грудні 1821 р. відвідав колонію [10, с. 19].

У різних джерелах згадуються різні дати прибуття швейцарців на територію Бессарабії. Наприклад, М. А. Бородіна в статті «Колонія в Шабо» пише, що перші колоністи прибули до Шабо восени 1822 року, посилаючись на книги Андре Ансельма та М. Бюньйона¹ [3, с. 280]. В. В. Морачевський вказує 1823-1824 рр.², а П. М. Батюшков – 1824 р.³

Але задовго до заснування колонії в 1820 році Луї Венсен Тардан з Верхнього Ормону, педагог, ботанік і виноградар, зібрав групу з декількох швейцарців-виноградарів, що погодилися переселитися в Росію. Вони відправили Тардана все розвідати, оглянути територію, яку російська влада надала швейцарцям. Незабаром Тардан поділився своїми враженнями від побаченого в листі до своїх співвітчизників, але це їх не задовольнило і не розвіяло їхню тривогу та сумніви. Зрозумівши, що так він своїх земляків не вмовить, Тардан вирішив повернутися до Швейцарії та підготувати для членів групи доповідь, аби переконати їх. В липні 1822 року перша партія швейцарців (крім родини Тардана, близько 15 чоловік) вирушила до Шабо.

Начальником поселення було призначено Луї Венсена Тардана, який залишався на цій посаді до 1829 року, коли управління поселенням було доручено колегіальному органу на чолі з мером [27, с. 138]. Колоністи швидко пристосувались до життя в чужій країні, вивчили російську мову, освоїлись з місцевою культурою. Поселенці прибували поступово – в 1823, 1826, 1828, 1829-1830 рр. і т. д., останні прибули в 1846 році [11, с. 43].

Колоністи в основному займалися виноградарством, виноробством та садівництвом. Справжні майстри своєї справи виховувалися в родині Тардана та Доньї.

Шарль (Карл) Тардан, син основоположника колонії, який вивчав виноробство в Швейцарії, продовжив справу, започатковану батьком, і до нього, як до кращого з місцевих виноробів, приїжджали учні з різних куточків Російської імперії. Своє знання Карл Тардан згодом систематизував, написавши книгу, присвячену виноробству, та декілька статей з цього ж приводу.

У фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається книга Карла Тардана «Виноградарство и виноделие», яка становить наукову та бібліографічну цінність (Іл. 1). У свій час вона була дуже популярною, тому перевидавалась не один раз, і неодноразово перекладалась російською мовою. Перше видання книги К. І. Тардана вийшло в 1854 році, друге – в

1862 році, а третє – в 1874 в м. Одесі, в типографії Ульріха і Шульце. Крім цього, посібник було надруковано в «Записках Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» за 1853, 1855 і 1862 роки. «Виноградарство и виноделие» – це перший ґрунтовний посібник з виноградарства для районів сучасної Молдови та Півдня України.

У вступній частині книги автор висловив свій захват від місцевості, в якій проживав: «Двадцать лет – как я оставил Швейцарию, мою родину, и поселился в тебе, благодатный юг благословенной России. И ты принял меня как родного, предложил мне все, чем пользуются твои собственные дети [...] нигде я не был так счастлив, как под твоим гостеприимным кровом...» [24, с. 5].

Але, незважаючи на це, Тардан зауважує, що виноградарство та виноробство розвиваються тут дуже повільно, так як цій галузі господарства приділяється дуже мало уваги. Далі він аналізує, чому в Бессарабії вина поганої якості: виноградники ростуть у таких місцях, які іноді затоплюються, а з плодів, зібраних на таких виноградниках, може вийти вино поганої якості; для розведення виноградників зазвичай обирають лози, які можуть дати найбільший врожай, але майже не звертають уваги на якість плодів; виноград залишають під відкритим небом, де він і бродить [24, с. 8-9].

На початку книги Карл Тардан говорить про актуальність та новизну свого видання, обґрунтовує його необхідність. Виноградар зазначає, що на той час до його рук не потрапляло жодної праці, яка могла б слугувати посібником як для досвідчених виноградарів, так і для осіб, що хочуть спробувати зайнятися виноградарством, саме тому він вирішив поділитися своїм досвідом у цій галузі. Тардан сподівається, що його книга стане корисним путівником для власників виноградників, тому що в ній вони знайдуть інформацію про всі способи вирощування винограду, виноробства та зберігання вин. Також він зазначає, що писав цю книгу не з точки зору вченого-дослідника, а з точки зору практичного виноградаря, і він сподівається, що його так краще зрозуміють [24, с. 10].

Книга складається з двох розділів: «Виноградарство» та «Виноробство». Перший розділ включає в себе 15 глав. В ньому розповідається про різні способи утримання виноградних лоз, різні сорти винограду, про особливості обробки ґрунту, на якому росте виноград, про особливості розмноження виноградної лози, про те, як правильно садити виноград, про підрізання виноградних кущів, про особливості обробки виноградників, про комах, що є шкідливими для винограду, та про захворювання винограду. У другому розділі мова йде про особливості збирання врожаю винограду, про бочки, бродіння, про погреби, про те, як покращити якість виноградного соку, про особливості виробництва вина, про псування вин та про запобігання цьому процесу, про приготування виноградного оцту, про виробництво спирту із виноградних вин, вижимок та дріжджів.

Тардан звертає увагу на те, що займатись виноробством досить складно: «... эта прибыльная отрасль может быть прибыльною только там, где постоянно бодрствует умный глаз хозяина и где не в моде белые перчатки» [24, с. 218].

У фонді НБ ОНУ також зберігається ще одне цінне видання – «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России»⁴, що є невичерпним джерелом історичних відомостей про швейцарську колонію та її мешканців (Іл. 2). Зокрема, в цьому журналі публікував результати своїх спостережень К. І. Тардан.

Так, у 1846 році в № 3 журналу «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» він опублікував статтю «О разведении винограда в

Бессарабії». Тардан писав, що для нього вирощування винограду завжди було на першому місці, і що для того, щоб досягти успіху в цій галузі господарства, потрібно набувати власний досвід, а також необхідно переймати досвід попередників. Також, ознайомившись з роботами провідних виноградарів, він зазначав, що досить часто їхні думки стосовно розведення винограду не співпадають, а тому він змушений був зробити нові спостереження, які й відкрили йому істину [26, с. 262].

Стаття має декілька підрозділів: про приготування ґрунту до посадки виноградної лози, про вибір живців та приготування їх до посадки, про те, як садити живці та як їх розсаджувати, про підрізання винограду, про розмноження виноградних лоз відростками, про обкопування виноградних кущів, про оранку та удобрення землі, про підв'язування виноградних кущів, про прикривання лози землею, про щеплення лози [26].

У 1852 році в № 6 журналу «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» Карл Тардан в розділі «Сельское хозяйство» опублікував ще одну статтю «Садоводство. Вредные для плодовых деревьев насекомые, и более действительные средства истребления их». На початку статті автор говорить, що комахи-шкідники – це дуже актуальна проблема, тому що уже не один рік на території Бессарабії та інших місцевостей Новоросійського краю багато плодкових дерев та виноградників не плодоносять або ж взагалі гинуть в розквіті сил, тому господарі прагнуть виявити причини цього явища [23, с. 320]. Тардан зазначає, що дуже шкідливими для дерев стали гусениці, а також перераховує в статті їх різновиди, детально описує кожен з них, розповідає, якої шкоди кожен з них завдає плодним деревам та як з ними треба боротися [23].

В статті «Садоводство. Болезнь винограда в Бессарабии», надрукованій в № 11 за 1852 рік «Записок Императорского Общества сельского хозяйства Южной России», К. І. Тардан розповідає, що захворювання винограду оїдіум, яке завдало великої шкоди виноградникам Західної Європи, дійшло і до Шабо та негативно вплинуло на врожай винограду. Він зазначає: «... от 5000 больных кустов я получил не более 100 ведр вина самага дурнаго качества» [22, с. 518]. Також у цій статті Карл Тардан рекомендує садівникам, як треба боротися з цим захворюванням, зокрема, він дає рецепт розчину, яким треба обробляти вражені хворобою кущі винограду.

Зі сторінок «Записок Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» також можна дізнатися чимало цікавого про життя колонії Шабо та її жителів. Так, наприклад, в журналі детально описується історія, пов'язана з придбанням нового плуга та запровадженням його в колонії Шабо.

Один із колоністів – Георгій Ганде, відвідавши в 1847 році свою батьківщину – кантон Во – був так вражений перевагами нового плуга, який там усіма використовувався, що, не дивлячись на обмеженість власних матеріальних коштів, придбав та переслав його в Шабо, будучи впевненим, що це знаряддя праці принесе безсумнівну користь та збереже робочу силу, і він не помилився. У статті Григорія Соколова «Об измененном плуге Домбаля, привезенном в здешний край колонистом Шабы, Георгием Ганде» детально описується будова плуга та переваги його використання [20].

А Георгій Ганде за те, що він привіз в Росію плуг, отримав винагороду: «... Словесное предложение г. дейст. члена Данца, о выдаче колонисту Шабы Георгию Ганде 50 руб. сер. за доставление в край плуга, употребляемого в кантоне Во; определено: так как плуг был одобрен многими из гг. членов, находившихся при его испытании, и как колонист Ганде, не усумнился в видах общественной пользы, понесет даже

значительныя издержки; то, с целію поощренія за столь похвальное действие, выдать ему пятьдесят рублей награждения из сумм Общества...» [14, с. 802].

Виноробство досить успішно розвивалося в колонії Шабо. У № 2 журналу «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» за 1850 рік знаходимо відомості про те, що колоністами вироблялося до 100 тис. відер вина (при цьому зазначається, що в Бессарабській губернії взагалі вироблялося до 150 тис. відер вина) [8, с. 135]. Та шабське вино славалося не лише значними обсягами виробництва, а й якістю, неодноразово визнаючись кращим на виставках.

Так, на виставці 1847 року, що відбулась у Кишиневі, вино швейцарського колоніста Тардана було визнано найкращим [8, с. 136]. На цій же виставці були представлені чудові фрукти різних сортів із садів Рассета та Тардана, і тим самим було доведено, що в Бессарабії, крім винограду, можна вирощувати багато інших цінних сортів плодів [7, с. 631].

27 листопада 1858 року в Одесі відбулась виставка бессарабських вин. На ній були представлені 54 види вина десяти власників виноградних садів із Аккерманського, Сорокського та Оргіївського повітів. Комісія, приступивши до дегустації, була вражена тим, що на виставці представлені вина низького гатунку, а виноробство в даній місцевості, що визнана дуже сприятливою для цієї галузі господарства, не дивлячись на тривалий час свого існування, до тих пір не вдосконалилось та не розвинулось. Члени комісії зазначили, що вино мало чудовий потенціал, але через неправильне приготування та зберігання втратило свої якості. На думку дегустаторів, головна помилка власників полягала в тому, що вони виробляли дуже багато видів вина та називали їх ріслінг, бургон та ін., а це дає привід для не зовсім вигідного порівняння тутешніх вин з французькими, бо, як відомо, виноградна лоза перероджується відповідно до місцевих кліматичних умов і відповідно змінює смакові якості свого продукту. Але на виставці були представлені і вина, які комісія визнала досить якісними. Серед таких було вино Карла Тардана: комісія присудила йому малі срібні медалі за червоне вино 1856 року та біле 1853 року. А деякі вина, представлені вдовою Філіпіною Тардан, визнали дійсно якісними, але зазначили, що вони дуже дорогі в порівнянні з дешевшими і набагато якіснішими винами, що імпортуються з-за кордону [6].

На виставці сільськогосподарської продукції, що була організована у 1881 році Імператорським Товариством сільського господарства Південної Росії, шабські колоністи Д. Грізель та А. Генцельман були нагороджені похвальними листами за вино ріслінг [21, с. 136].

Швейцарські колоністи займалися не лише виноробством. Наприклад, у звіті про діяльність Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії за 1848 рік, що був надрукований у «Записках», знаходимо відомості про те, що жителі Шабо з успіхом вирощували тютюн (а саме, породи гаванського та широколистоного віргінського тютюну) [15, с. 114].

Шабські колоністи брали активну участь у науковій діяльності Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії. У «Записках» є чимало інформації про жителів колонії Шабо. Так, у № 1 цього журналу за 1849 рік знаходимо дані про пропозицію обрати протестантського пастора колонії Шабо Бюньйона діючим членом товариства сільського господарства [13, с. 63]. А вже у Звіті про дії Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії за 1849 рік знаходимо дані про те, що пастора Бюньйона було обрано кореспондентом Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії [16, с. 14].

У № 1 за 1852 рік журналу «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» описується поїздка Д. Струкова, інспектора сільського господарства Південної Росії, в Бессарабію. Тут ми неодноразово знаходимо згадки про Шабо. Наприклад: «Долина, занятая Аккерманом, кажется с берега такою плодородною, возделанною, тенистою и богатою! И это впечатление не изменяется, когда съехал на берег, поедешь по направлению к колонии Шабе вдоль садов и виноградников, которые тянутся до Шабы верст на семь в длину, и версты на 4, а местами на 5 и на 6 в ширину, занимаая до 3 тыс. десятин одной городской земли, не считая колонистской» [17, с. 242].

Також у своїй розповіді Д. Струков згадує ім'я Карла Тардана. Він зазначає, що досить довго, аж до 1841 року, жителі Шабо вирощували виноградники на піщаних ґрунтах, будучи впевненими, що на чорноземі виноград погано родитиме, або виноградні лози будуть недовговічні, або вино матиме землистий присмак. Карл Тардан першим почав вирощувати виноград на чорноземних ґрунтах, а згодом і сотні господарів за його прикладом розвели там виноградники [17, с. 243].

Далі автор розповідає про особливості аккерманського виноробства, зокрема про те, що при виробництві вина тут не застосовуються ніякі машини, а давлять виноград ногами, не відділяючи при цьому ягід від грона, не відокремлюючи плоди різних сортів та не розділяючи їх за ступенем зрілості. Бродить вино в звичайних невеликих бочках, при цьому Д. Струков зауважує, що якби вино бродило в великих ємностях, то воно було б кращої якості. Також Струков говорить про те, що тутешні вина в основному продаються молодими і за браком коштів не витримуються тривалий час, за винятком вин Тардана та вин деяких інших господарів, хоча було доведено, що при витримці 10 років смак шабських вин значно покращується [17, с. 243-244].

Один із землевласників Таврійської губернії А. Н. Изнар відмічав, що за умови правильного підбору сортів винограду та правильної витримки вина, які виготовляються в південній частині Бессарабії з плодів, вирощених на піщаних ґрунтах околиць Аккерману та Шабо, можуть бути доведені до досконалості, бо вони «в высшей степени соединяют в себе качества вин, добываемых в Шампани и Бургундии» [4, с. 113].

У статті Михайла Балласа, російського вченого, виноградаря та винороба, «О нуждах аккерманского виноделия», яка була опублікована в «Записках Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» в № 6-7 за 1881 рік, також згадується Шабо. Михайло Баллас розповідає, що тодішній намісник Бессарабії, князь М. С. Воронцов звернув особливу увагу на таку галузь сільського господарства, як виноградарство, і саме тому для її розвитку викликав зі Швейцарії та поселив в Шабо виноробів, які могли підняти це господарство до належного рівня. Він віддав швейцарцям частину виноградників в спадкове володіння. Також завдяки М. С. Воронцову в Аккермані було засновано училище виноробства. На навчання сюди приймали жителів Бессарабської області за умови, щоб через три роки вони повертались додому і вирощували б там виноградники, навчаючи особистим прикладом інших. А в 1836 році Аккерманське училище разом з його садами було віддано в оброчне утримання меру колонії Шабо Тардану для того, щоб він, продовжуючи навчати учнів на тих же умовах, вносив би в казну половину прибутку з виноградників винами [1, с. 360-361].

Н. Овчинников, експерт Одеського філоксерного комітету, у своєму «Отчете об опытах лечения винограда от милдью в Аккерманском уезде и в гг. Тирасполе и

Бендерах в 1889 году» зазначає, що він мав дослідну ділянку в Шабо у Гейнцельмана, яка знаходилась на середині шляху між Аккерманом та Шабо. Він писав, що в Шабо йому допомагав учитель Шабського народного училища Василь Григорович Філімонов [9, с. 24]. Також у цьому звіті Н. Овчинніков говорить про те, що в Шабо в кінці травня та на початку червня 1889 року було досить поширеним захворювання рослин антракноз (*Antracnose*) [9, с. 61].

Він називає Шабо одним із найважливіших пунктів по виноробству: «Песчаная почва возле Аккермана и Шабо и больше восточные и юго-восточные склоны правого берега Днестра с суглинисто-черноземной почвой являются весьма благоприятными условиями для добывания хороших вин, котория и действительно здесь получаются...» [9, с. 63].

Також Н. Овчинніков говорить про те, що великі і середні виноградні господарства щорічно збільшуються [9, с. 64], зокрема в Шабо – за рахунок скуповування багатими землевласниками невеликих виноградників: «Десятина виноградника в Аккермане и в Шабо стоит от 1000 р. до 2000 р. На песчаной земле хорошо содержащийся виноградник нельзя купить дешевле 2000 р. за дес.» [9, с. 65].

Крім того, Н. Овчинніков відмітив, що у багатьох виноградарів є чудові погребі, наприклад, в Шабо є 6 погребів: у Грізеля, Гейнцельмана, Хмелера, Бюкселя, Шарантона, Марго і Тардана [9, с. 66].

Н. Овчинніков зазначає, що в Шабо завжди готують чудові вина, які постачаються на ринки України та Росії: «Ланин, известный Московский виноторговец, ежегодно выписывает до 30.000 ведер вина из Шабо. В прошлом году удельное ведомство купило значительное количество вина в Шабо и в Пуркарах, компания Родоканаки приобрела в Шабо 40.000 ведер и французами значительная партия шабского вина отправлена во Францию. Из Шабо незначительными партиями отправляют вино в Ригу, Варшаву и Петербург. Словом, вино идет во все города крупные России...». Але, на жаль, там його продавали не в первинному натуральному вигляді і не під власною назвою: «Смешанное с другими, спиртованное, переделанное, его продают под именем крымского, кавказского и иностранного» [9, с. 70]. Та все ж основним ринком збуту шабського вина була Одеса, а в інші міста воно потрапляло вже звідти. На одеський ринок вино постачалося завдяки пароплавному сполученню, також в Шабо прибувало багато хворих, аби лікуватися виноградом [9, с. 72].

В. А. Бертенсон у статті «Виноградарство на песчаных почвах» неодноразово згадує про Шабо. Зокрема, він пише про те, що саме швейцарці виявили переваги розведення винограду на піщаних ґрунтах, після того як у 1822 році їм було відведено 4 тисячі десятин землі, яка складалася в основному з піщаних ґрунтів. Також Бертенсон розповідає про те, як в Шабо готують ґрунт та саджанці винограду до посадки, як доглядають виноград, як його обрізають, як удобрюють виноградники [2].

Дослідникам історії Шабо, які хочуть глибше вивчити зміст «Записок Императорского Общества сельского хозяйства Южной России», рекомендуємо ознайомитись з унікальними систематичними покажчиками до цього журналу, які зберігаються в фонді Наукової бібліотеки ОНУ: Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г. / сост. А. С. Бориневич. – Одесса, 1895; Систематический указатель к «Запискам Общества сельского хозяйства Южной России», 1895-1922 гг. / сост. Т. М. Гольд. – Одесса, 1955.

Покажчик А. С. Бориневича⁵ (Лл. 3) містить передмову, в якій автор коротко розповідає про історію «Записок», мету їх випуску та про матеріали, які друкувалися в цьому виданні. В покажчику А. С. Бориневич систематизував весь матеріал журналу за період з 1830 по 1894 рр.: розпочинається він з офіційного відділу, який включає в себе протоколи, звіти, розпорядження Товариства та його організацій, далі статті групуються в розділи за спеціальностями (наприклад, є такі розділи: клімат, виноградарство та виноробство, садівництво, захист рослин), іноді розділи діляться на підрозділи, аби користувачеві легше було знайти потрібний матеріал. У кожному розділі статті розміщено в хронологічній послідовності, в кінці книги є алфавітний покажчик [19].

Дослідження змісту «Записок Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» продовжила Т. М. Гольд⁶, так як після 1894 року журнал продовжував виходити і необхідно було систематизувати матеріали, надруковані в нових випусках. Вона уклала покажчик, який став продовженням покажчика А. Бориневича та охоплював період з 1895 по 1922 рр., коли після чотирирічної перерви (з 1918 по 1921 р.) у 1922 році знову вийшло 4 випуски журналу, але вже під назвою «Записки Общества сельского хозяйства Южной Украины». Т. Гольд в цілому дотрималась стилю А. С. Бориневича, але внесла і свої певні корективи: додала деякі нові рубрики, а також привела деякі розділи у відповідність з сучасним рівнем розвитку науки. Цей покажчик не було опубліковано і він зберігається в бібліотеці в машинописному вигляді [18].

Зараз на території села Шабо успішно здійснює свою діяльність ТОВ «Торгово-промислова компанія Шабо» – це сучасний виноробний комплекс з повним циклом виробництва, де виробник кінцевого продукту відповідає за всі етапи процесу виробництва: від вирощування винограду, збереження та витримки вина в сховищах до розливу вина на виробничих потужностях. На заводі є цех первинного та вторинного виробництва, цех розливу та бутілювання вина холодним способом, тут вперше в Україні застосували технологію «холодної мацерації», яка дозволяє отримувати ароматичні речовини, що містяться в шкірці винограду, при необхідній температурі. Особливої уваги заслуговують сховища «Шабо» загальною площею близько 10 тисяч квадратних метрів, серед яких – хересне сховище, де витримується та дозріває унікальне вино – сухий херес, спеціалістів з виготовлення якого в Україні майже немає, а в Шабо ці знання передаються з покоління в покоління. Також досить відомий «Королівський підвал», на стіні якого колись залишив свій підпис румунський король Карол III. Основні ж сховища розмістились на трьох рівнях: нульовий рівень, 5 метрів та 9 метрів під землею. Тут вино зберігається в дубових бочках та гігантських бутах [12, с. 46].

У 2009 році компанія «Шабо» відкрила перший в Україні «Центр культури вина Шабо», головною метою якого є підвищення культури споживання благородних напоїв, пробудження в людях поваги до вина як багатовікової національної традиції. Центр об'єднує діюче високотехнологічне підприємство, старі винні підвали, дегустаційний зал, експозиції сучасного скульптурного та архітектурного мистецтва і Музей вина та виноробства. «Центр культури вина Шабо» комісією Ради Європи включено до туристичної карти європейських винних маршрутів. А в Україні цей проект навесні 2009 року на професійному туристичному конкурсі «Чорноморська перлина» переміг в номінації «Кращий інноваційний проект», а в 2010 році – отримав «Золоту зірку» в номінації «Кращий проект розвитку регіонального туризму».

Отже, місія, розпочата колись швейцарськими колоністами, зараз вдало продовжується компанією «Шабо», яка не просто створює витончені вина і коньяки, а відроджує виноробні традиції України, повертає культуру, пов'язану з вживанням вина, бо вино – це не тільки благородний напій, це світова історія виноробства, частина культурної спадщини народу України.

Примітки

¹ A. Anselme. La colonie Suisse de Chabag. Akkerman, 1925; M. Bugnon. La Bessarabie ancienne et moderne. Lausanne – Odessa, 1846.

² Россия. Полное географическое описание нашего отечества : настольная и дорожная книга / под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т. 14 : Новороссия и Крым / сост. Б. Г. Карпов. – С. 485.

³ Батюшков П. Н. Бессарабия : историческое описание / Помпей Николаевич Батюшков. – СПб. : тип. т-ва «Общественная польза», 1892. – С. 144.

⁴ «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» – це друкований орган Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії, що виходив в Одесі з 1830 р., спочатку під назвою «Листки» («Bulletins») як додаток до місцевих газет «Одесский вестник» та «Journal d'Odessa», а з 1841 р. вже як «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России». Всього вийшло в світ вісімдесят дев'ять томів. У «Записках» друкувалися законоположення і урядові розпорядження, протоколи засідань і звіти Товариства, доповіді про діяльність вітчизняних та іноземних сільськогосподарських товариств, дослідних станцій, з'їзди сільських господарів, земств, бібліографічні замітки про нові видання, статті та посібники з різних галузей сільського господарства.

⁵ Бориневич Антон Самуїлович (1855-1946) – економіст, відомий фахівець зі статистики, демографії та краєзнавства. Закінчив Новоросійський університет в 1879 р. В 1887 р. – зав. відділом Одеської секції статистичного бюро, обіймав цю посаду 35 років. Керував одноденним переписом Одеси 1 грудня 1892 р.

⁶ Гольд Тамара Мойсейвна – бібліограф-біолог, відомий вчений-ботанік, автор багатьох статей, в тому числі і в спеціальних академічних журналах, про вчених ботаніків зі світовим ім'ям та про бур'янисті рослини Одеської області. Закінчила робітничий факультет (1922-1924) та біологічне відділення (1924-1928) Одеського інституту народної освіти, в Науковій бібліотеці Одеського університету працювала з 1945 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Баллас М. О нуждах Аккерманского виноделия [Текст] / Михаил Баллас // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6/7. – С. 359-370.
2. Бертенсон В. А. Виноградарство на песчаных почвах [Текст] / В. А. Бертенсон // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1896. – № 10. – С. 24-42.
3. Бородин М. А. Колония в Шабо [Текст] / М. А. Бородин // Фр. ежегодник, 1963. – 1964. – С. 279-282.
4. Изнар А. Н. Приложение к протоколу от 6-го июня 1881 г. : доклад землевладельца Таврической губ. А. Н. Изнара о мерах к обеспечению будущности южнорусского виноградарства, представленный в Совете Императорского Общества сельского хозяйства Южной России [Текст] / А. Н. Изнар // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6/7. – С. 108-120.
5. Марунченко В. Нижние сады [Текст] / В. Марунченко // Одес. изв. – 1997. – № 76 (1171) (24 апр.).
6. Мнение экспертов вин, представленных на Бессарабскую выставку 27 ноября 1858 года [Текст] / сост. Д. Ч. Э. С. Андреевским // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1859 г. – [1859]. – С. 243-247.
7. О состоянии разных отраслей сельского хозяйства в Южной России, в 1847 году [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 10. – С. 621-633.
8. Обзор действий департамента сельского хозяйства в течении пяти лет, с 1844 по 1849 год [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1850 г. – 1850. – № 2. – С. 107-158.

9. *Овчинников Н.* Отчет об опытах лечения винограда от милдью в Аккерманском уезде и в гт. Тирасполе и Бендерах в 1889 г. [Текст] / Н. Овчинников // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1890. – № 5. – С. 21-81.
10. *Оноприенко В. Ф.* «Истинный рай на Шабской земле...»: документальная история швейцарских колонистов в Бессарабии [Текст] / В. Ф. Оноприенко; Одес. обл. гос. администрация; Гос. архив Одес. обл. – Одесса: Астропринт, 2009. – 142 с. – (Тр. гос. архива Одес. обл.; т. 26).
11. *Оноприенко В.* Шабо [Текст] / Валентина Оноприенко // Дерibasовская-Ришельевская: одес. альм. – Одесса, 2007. – № 30. – С. 36-48.
12. *Оноприенко В.* Шабо [Текст] / Валентина Оноприенко // Дерibasовская-Ришельевская: одес. альм. – Одесса, 2007. – № 31. – С. 37-48.
13. Отдел 1-й официальный [Текст]: из протоколов заседаний Императорского Общества сельского хозяйства Южной России. Заседание 11-го янв. 1849 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1849. – № 1. – С. 61-63.
14. Отдел 1-й официальный [Текст]: извлечения из протоколов заседаний Императорского Общества сельского хозяйства Южной России. 9-е заседание 22-го нояб. 1848 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 12. – С. 799-802.
15. Отчет о действиях Императорского Общества сельского хозяйства Южной России, за 1848-й год. 12: Образцовая ферма Общества [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1849. – № 2. – С. 113-116.
16. Отчет о действиях Императорского Общества сельского хозяйства Южной России, за 1849-й год. 1: Изменения в составе Общества и Совета онаго [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1850. – № 1. – С. 13-15.
17. Поездка в Бессарабию Д. Струкова [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1852 г. – 1852. – № 1. – С. 239-246.
18. Систематический указатель к «Запискам Общества сельского хозяйства Южной России», 1895-1922 гг. [Текст] / сост. Т. М. Гольд; ОГУ им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса, 1955. – [3], 91, 6 с.
19. Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г. [Текст] / сост. А. С. Бориневич. – Одесса: «Славянская» тип. Н. Хрисогелос, 1895. – 129 с.
20. *Соколов Г.* Об измененном плуге Домбала, привезенного в здешний край колонистом Шабо, Георгием Ганде [Текст] / Григорий Соколов // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 9. – С. 600-603.
21. Список наград присужденных на устроенной Императорским обществом сельского хозяйства Южной России в Одессе, в 1881 году, выставки произведений сельского хозяйства и промышленности Южной России. Отдел 3: Произведения виноградарства и виноделия [Текст] // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6/7. – С. 135-136.
22. *Тардан Д. Ч. О. К.* Садоводство. Болезнь винограда в Бессарабии [Текст] / Д. Ч. О. К. Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1852. – № 11. – С. 517-518.
23. *Тардан Д. Ч. О. К.* Садоводство. Вредные для плодовых деревьев насекомые, и более действительные средства истребления их [Текст] / Д. Ч. О. К. Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1852. – № 6. – С. 320-332.
24. *Тардан К. И.* Виноградарство и виноделие: с пояснительными рисунками [Текст] / К. И. Тардан. – 3-е изд. – Одесса: тип. Ульриха и Шульце, 1874. – 224 с., [XIV], [XXV] л. рис.
25. *Тардан К. И.* Виноградарство и виноделие. Составлены применительно к Новороссийскому краю и Бессарабии. С пояснительными рисунками [Текст] / К. И. Тардан; пер. с фр.: В. Делла-Вос, А. де-Брюкс. – Одесса: тип. Францова и Нитче, 1854. – 222 с., [XLI] л. рис.
26. *Тардан К. И.* О разведении винограда в Бессарабии [Текст] / К. И. Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1846. – № 3. – С. 262-278.
27. *Шишмарев В. Ф.* Романские поселения на юге России [Текст] / В. Ф. Шишмарев. – Л., 1975. – 243 с. – (Тр. Архива АН СССР; вып. 26).

Надійшла 03.04.2013

Додаток

Список літератури з історії швейцарської колонії Шабо

1. Алексеев В. В. Распределение населения по территории Новороссийских губерний, его этнографический состав, быт и культура / В. В. Алексеев // Россия. Полное географическое описание нашего отечества : настольная и дорожная книга / под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т. 14 : Новороссия и Крым / сост. Б. Г. Карпов. – С. 172-228. **88/160**
2. Баллас М. О нуждах Аккерманского виноделия / Михаил Баллас // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6-7. – С. 359-370. – *Про Шабо, К. I. Тардана: с. 360-362.* **148/28**
3. Батюшков П. Н. Бессарабия : историческое описание. С 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой / П. Н. Батюшков. – СПб. : тип. т-ва «Общественная польза», 1892. – XLIII, 177, 95, [2] с. : ил. – *Про Шабо: с. 144.* **78/3288**
4. Белен-де-Баллю Эм. Очерк культуры винограда в северо-западной части Бессарабии / Эм. Белен-де-Баллю // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1900. – № 1. – С. 53-67. – *Про Шабо, К. I. Тардана: с. 56.* **148/28**
5. Белен-де-Баллю Эм. Сорты винограда, наиболее распространенные в Бессарабии / Эм. Белен-де-Баллю // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1899. – № 1. – С. 25-41. – *Про Шабо, К. I. Тардана: с. 26.* **148/28**
6. Бергенсон В. А. Виноградарство на песчаных почвах / В. А. Бергенсон // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1896. – № 3. – С. 23-36. – *Про Шабо: с. 31-32 ; № 5/6. – С. 7-17. – Про Шабо: с. 8, 14 ; № 10. – С. 24-42. – Про Шабо: с. 28, 30, 36, 39.* **148/28**
7. Бородин М. А. Колония в Шабо / М. А. Бородин // Фр. ежегодник, 1963. – 1964. – С. 279-282. **81/706, 709**
8. Бородин М. А. О французской колонии в Шабо / М. А. Бородин // Романские поселения на юге России / под ред. В. Ф. Шишмарева. – Л., 1975. – С. 183-192. – (Тр. Архива АН СССР ; вып. 26). **217/250**
9. Буныкина Т. А. Chabeau : очерк / Т. А. Буныкина. – Одесса : Маяк, 1981. – 54 с. **73-а/3420**
10. В сільському обкомі КП України // Чорном. комуна. – 1963. – 1 серп. – *Про заклик колективу винзаводу радгоспу «Шабо» до всіх працівників первинного виноробства Одес. обл.*
11. Вигель Ф. Ф. Записки : в 7 ч. / Ф. Ф. Вигель. – М., 1892. – Ч. 7 : Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. – 256 с. – *Про Аккерман, Шабо.* **76/364**
12. Винокуров Я. У шабських виноградарів / Я. Винокуров, Є. Верховський // Чорном. комуна. – 1956. – 3 листоп.
13. Гайворон А. Село Шабо без колоністів. Наша відповідь Францу Доні / А. Гайворон, Є. Верховський // Чорном. комуна. – 1960. – 12 жовт.
14. Два слова о приходском училище в Шабе // Одес. вестн. – 1865. – 18 сент.
15. Демин О. Б. М. С. Воронцов и швейцарские переселения на юге России / Олег Борисович Демин // Воронц. сб. – 2008. – Вып. 1. – С. 52-65. **79-а/7511**
16. Дерев'янку А. Час і люди / А. Дерев'янку // Чорном. комуна. – 1963. – 30 трав. – *Про роботу районної бібліотеки в с. Шабо.*
17. Здесь жил Пушкин. Пушкинские места Советского Союза : очерки / под общ. ред. А. М. Гордина, М. М. Калаушина. – Л., 1963. – 566 с. – *Про Шабо: с. 225, 229.* **29/9439, 9493**
18. Извлечение из протоколов Императорского Общества сельского хозяйства Южной России, за 1850-й год. Заседание 11-го янв. 1850 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1850. – № 2. – С. 158-160. – *Про Шабо: с. 159.* **148/28**
19. Изнар А. Н. Доклад землевладельца Таврической губ. А. Н. Изнара о мерах к обеспечению будущности южнорусского виноградарства, представленный в Совете Императорского Общества сельского хозяйства Южной России : приложение к протоколу от 6-го июня 1881 г. / А. Н. Изнар // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6/7. – С. 108-120. – *Про Шабо: с. 113.* **148/28**
20. Иснар И. О плуге, привезенном колонистом Шабо, Георгием Ганде / Иван Иснар // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 10. – С. 678-679. **148/28**
21. Колония Шаба // Стат. описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. – Аккерман, 1899. – С. 220-222. **199/1409**
22. Колония Шабо Аккерманского уезда // Одес. вест. – 1887. – 1 авг. ; 10 сент.

23. Коренский С. Молодеет древнее Шабо / С. Коренский // Знамя коммунизма. – 1956. – 12 февр.
24. Крисюк М. Второе рождение села Шабо / М. Крисюк // Знамя коммунизма. – 1966. – 5 янв. (№ 3). – С. 3.
25. Лернер О. М. Шабо / О. М. Лернер // Ведомости Одес. градоначальства. – 1903. – № 251.
26. Лубров Б. 50 Першотравнів села Шабо / Б. Лубров, Т. Проценко, Л. Шумакова // Чорном. комуна. – 1963. – 1 трав.
27. Марунченко В. Нижние сады / В. Марунченко // Одес. изв. – 1997. – 24 апр.
28. Матінко Г. Шабські винороби / Г. Матінко // Чорном. комуна. – 1964. – 9 січ.
29. Мнение экспертов вин, представленных на Бессарабскую выставку 27 ноября 1858 года / сост. Д. Ч. Э. С. Андреевским // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1859 г. – [1859]. – С. 243-247. – *Про Шабо та К. Тардана. 148/28*
30. О состоянии разных отраслей сельского хозяйства в Южной России, в 1847 году // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 9. – С. 580-589. – *Про Шабо: с. 587. 148/28*
31. О состоянии разных отраслей сельского хозяйства в Южной России, в 1847 году // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 10. – С. 621-633. – *Про К. І. Тардана: с. 631. 148/28*
32. Обзор действий департамента сельского хозяйства в течении пяти лет, с 1844 по 1849 год // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1850 г. – 1850. – № 2. – С. 107-158. – *Про Шабо, К. І. Тардана: с. 135-137. 148/28*
33. Овчинников Н. Отчет об опытах лечения винограда от милдью в Аккерманском уезде и в гт. Тирасполе и Бендерах в 1889 г. / Н. Овчинников // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1890. – № 5. – С. 21-81. – *Про Шабо, К. І. Тардана: с. 24, 61-72. 148/28*
34. Оноприенко В. Ф. «Истинный рай на Шабской земле...» : документальная история швейцарских колонистов в Бессарабии / В. Ф. Оноприенко ; Одес. обл. гос. администрация ; Гос. архив Одес. обл. – Одесса : «Астропринт», 2009. – 142 с. – (Тр. гос. архива Одес. обл.; т. 26). **217/1412**
35. Оноприенко В. Ф. М. С. Воронцов и швейцарские переселенцы на юге России / В. Оноприенко // Воронц. сб. – 2008. – Вып. 1. – С. 52-65. **79-а/7511**
36. Оноприенко В. Шабо / В. Оноприенко // Дерibasовская-Ришельевская : одес. альм. – Одесса, 2007. – № 30. – С. 36-48 ; № 31. – С. 37-48. **31/1200**
37. Отдел 1-й официальный : из протоколов заседаний императорского общества сельского хозяйства Южной России. Заседание 11-го янв. 1849 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1849. – № 1. – С. 61-63. – *Про Шабо: с. 63. 148/28*
38. Отдел 1-й официальный : извлечения из протоколов заседаний Императорского Общества сельского хозяйства Южной России. 9-е заседание 22-го нояб. 1848 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 12. – С. 799-802. – *Про колоніста Шабо Г. Ганде: с. 802. 148/28*
39. Отзывы различных учреждений и частных лиц о созыве Всероссийского съезда виноградарей и виноделов // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1901. – № 7-8. – С. 67-77. – *Про Шабо: с. 69-72 ; № 9. – С. 48-57. – Про Шабо: с. 54-57. 148/28*
40. Отчет о действиях Императорского Общества сельского хозяйства Южной России, за 1851-й год // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1852 г. – 1852. – № 1. – С. 231-238. – *Про Шабо: с. 231-232. 148/28*
41. Отчет о действиях Императорского Общества сельского хозяйства Южной России, за 1848-й год. 12 : Образцовая ферма Общества // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1849. – № 2. – С. 113-116. – *Про Шабо: с. 114. 148/28*
42. Отчет о действиях императорского общества сельского хозяйства Южной России, за 1849-й год. I : Изменения в составе Общества и Совета онаго // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1850. – № 1. – С. 13-15. – *Про протестантського пастора колоній Шабо Бюньйона: с. 14. 148/28*
43. Отчет по выставке виноградарства и виноделия бывшей в Одессе при Императорском Обществе сельского хозяйства Южной России с 8 октября по 8 ноября 1870 г. // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1872. – № 3. – С. 29-113. – *Про Шабо: с. 102. 148/28*
44. Поездка в Бессарабию Д. Струкова // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России на 1852 г. – 1852. – № 1. – С. 239-246. **148/28**
45. Сафронский Я. Шабо вчера, сегодня, завтра / Я. Сафронский // Знамя коммунизма. – 1974. – 4 июня (№ 108). – С. 3

46. Сегодня и завтра села Шабо // Знамя коммунизма. – 1967. – 1 мая (№ 87). – С. 4.
47. Скальковский А. Почва и рабочие силы Новороссии / А. Скальковский // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1873. – Кн. 3. – С. 47-68. – *Про Шабо: с. 50, 52.* **148/28**
48. Сокальский П. Беседы о виноделии во время выставки виноградарства и виноделия в Одессе, в октябре 1870 г. Прил. : Копия с ответа управляющего департаментом министерства финансов от 22 января 1869 года за № 397 Аккерманским виноделам / П. Сокальский // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1871. – № 5. – С. 355-378. – *Про К. Тардана: с. 373.* **148/28**
49. Соколов Г. Об измененном плуге Домбала, привезенного в здешний край колонистом Шабо, Георгием Ганде / Григорий Соколов // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1848. – № 9. – С. 600-603. **148/28**
50. Список наград присужденных на устроенной Императорским Обществом сельского хозяйства Южной России в Одессе, в 1881 году, выставки произведений сельского хозяйства и промышленности южной России. Отдел 3 : Произведения виноградарства и виноделия // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1881. – № 6-7. – С. 135-136. – *Про вручення похвальних листів за шабське вино ріслинг Д. Грізелю та А. Генцельману: с. 136.* **148/28**
51. Струков Д. Карл Иванович Тардан / Д. Струков // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1856. – За вторую треть года. – С. 69-76. **148/28**
52. Струков Д. Хозяйственные заметки из Бессарабии / Д. Струков // Журн. М-ва гос. имуществ. – 1852. – Ч. 43. – С. 57-62. – *Про сільське свято, що було організоване Луї Тарданом: с. 61-62.* **206/30**
53. Тардан Д. Ч. О. К. Садоводство. Болезнь винограда в Бессарабии / Д. Ч. О. К. Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1852. – № 11. – С. 517-518. **148/28**
54. Тардан Д. Ч. О. К. Садоводство. Вредные для плодовых деревьев насекомые, и более действительные средства истребления их / Д. Ч. О. К. Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1852. – № 6. – С. 320-332. **148/28**
55. Тардан К. И. Виноградарство и виноделие с пояснительными рисунками / К. И. Тардан. – 3-е изд. – Одесса : тип. Ульриха и Шульце, 1874. – 224 с., [XIV], [XXV] л. рис. **147/539**
56. Тардан К. И. Виноградарство и виноделие : составлены применительно к Новороссийскому краю и Бессарабии. С пояснительными рисунками / К. И. Тардан ; пер. с фр.: В. Делла-Вос, А. де-Брюкс. – Одесса : тип. Францова и Нитче, 1854. – 222 с., [XLI] л. рис. **Строг/4667, 4667-а**
57. Тардан К. О разведении винограда в Бессарабии / Карл Иванович Тардан // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1846. – № 3. – С. 262-278. **148/28**
58. Хмельковский Ю. Всякое дело человеком славится : [об интеллигенции с. Шабо] / Ю. Хмельковский // Знамя коммунизма. – 1960. – 28 окт.
59. Ховренко М. Об экспертизе вин на Одесской выставке 1910-го года / Михаил Ховренко // Зап. Императ. О-ва сел. хоз-ва Южной России. – 1912. – № 5-6. – С. 57-78. – *Про Шабо: с. 73-76.* **148/28**
60. Чопп И. Туристские тропы Одесщины / И. Чопп. – Одесса, 1964. – 147 с. – *Про Шабо: с. 50-52.* **89-в/1645**
61. [Шаба] // Россия. Полное географическое описание нашего отечества : настольная и дорожная книга / под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т. 14 : Новороссия и Крым / сост. Б. Г. Карпов. – С. 485. **88/160**
62. Шабо // Матеріали до історії населених пунктів Одеської області : бібліографічний покажчик / склали: Г. А. Кушнір, В. М. Терлецька, П. Л. Чепурний ; ред. І. Д. Мазуренко ; Одес. держ. наук. б-ка ім. О. М. Горького. – Одеса, 1965. – С. 153-154. **79-а/1579**
63. Шелехов Ю. Культура производства – экономическое процветание предприятия / Юрий Шелехов // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 68-69. – *Про компанію «Шабо».* **207-б/ 566**
64. Швейцарское поселение в Шабо // Романские поселения на юге России / В. Ф. Шишмарев. – Л., 1975. – С. 136-144. – (Тр. Архива АН СССР ; вып. 26). **217/250**
65. Шмураков И. Похоже на французскую фамилию / И. Шмураков // Комсом. племя. – 1962. – 26 авг.

Список літератури з історії німецької колонізації

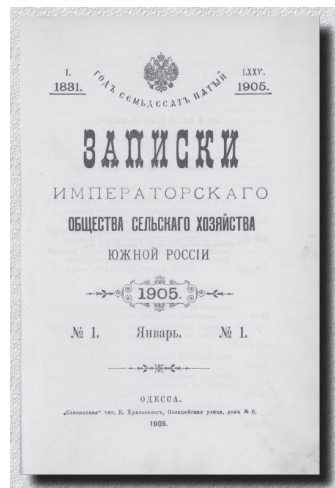
1. Анцупов И. А. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870 гг.) / Иван Антонович Анцупов. – Кишинев : Штиинца, 1978. – 235 с. **78/16689**
2. Берг Л. С. Бессарабия : Страна. Люди. Хозяйство / Л. С. Берг. – Пг. : Огни, 1918. – 242 с. **Пет/2184, 2297**
3. Берг Л. С. Население Бессарабии : этнографический состав и численность / Л. С. Берг. – Пг., 1923. – 29 с. – (Тр. Комиссии по изучению племенного состава населения России ; вып. 6). **90-а/250, 278**
4. Батюшков П. Н. Бессарабия : историческое описание. С 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой / П. Н. Батюшков. – СПб. : тип. т-ва «Общественная польза», 1892. - XLIII, 177, 95, [2] с. : ил. ; 8 л. ил. **78/3288**
5. Бобылева С. И. Причины миграции немецкого населения на Украину в XVIII – первой половине XIX в. / С. И. Бобылева // *Вопросы германской истории : украинско-немецкие связи*. – Днепропетровск, 1995. – С. 30-42. **81/1129, 1133**
6. Брандес Д. История успеха : немецкие колонисты в «Новороссии» и Бессарабии (1787-1914 гг.) / Д. Брандес // *Вопросы германской истории : украинско-немецкие связи*. – Днепропетровск, 1995. – С. 74-92. **81/1129, 1133**
7. Водовозова Е. Н. Как люди на белом свете живут. Немцы / Е. Н. Водовозова. – 2-е изд. – СПб., 1898. – 228 с. **90/344**
8. Волости и важнейшие селения Европейской России : по данным обследования, произведенным статистическими учреждениями Министерств внутренних дел, по поручению Статистического совета / сост. Г. Г. Ершов ; Изд. Центр. стат. ком. – СПб. : тип. М-ва внут. дел, 1886. – Вып. 8 : Губернии Новороссийской группы – Екатеринославская, Таврическая, Херсонская и Бессарабская. – 157 с. **199/314**
9. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Е. И. Дружинина. – М. : Наука, 1970. – 382 с. **79-а/2291**
10. Заблонский А. Статистические сведения об иностранных поселениях в России / А. Заблонский // *Журн. М-ва внутр. дел.* – 1838. – Т. 28. – С. 1-83. **206/29**
11. Законы о ликвидации с 2 февраля 1915 г. немецкого и австрийского землевладения в России (Немцы-колонисты, поселяне-собственники, иностранные хлебопашцы, поселенцы) / вступ. ст. Михайловского. – Одесса, 1915. – 33 с. **6/36370**
12. Записки Бессарабского областного статистического комитета / под ред. Л. Н. Егунова. – Кишинев : тип. Обл. Правления, 1864. – Т. 1. – 302 с. **199/429**
13. История городов и сел Украинской ССР : в 26 т. / АН СССР, Ин-т истории. – Киев, 1969. – Одесская область. – 865 с. **79-а/2892**
14. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.) / В. М. Кабузан ; под ред. В. С. Зеленчука. – Кишинев, 1974. – 157 с. **78/15178**
15. Клаус А. Наши колонии : опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А. Клаус. – СПб., 1869. – Вып. 1. – 670 с. **199/47**
16. Лашков Н. В. Бессарабия : к 100-летию присоединения к России (1812-1912) : геогр. и ист.-стат. обзор состояния края / Н. В. Лашков. – Кишинев, 1912. – 231 с. **88/244, Пет/1237**
17. Лесоводство и садоводство в немецких колониях Новороссийского края // *Сборник статей о сельском хозяйстве юга России* / сост. И. А. Палимпсестов. – Одесса, 1868. – С. 756-761. **Строг/4650**
18. Линдеман К. Э. Законы 2-го февраля и 13 декабря 1915 г. об ограничении немецкого землевладения в России и их влияние на экономическое состояние Южной России / К. Э. Линдеман. – М. : тип. Меньшова, 1916. – 233 с. **178/401, 1318**
19. Могиланский Н. К. Материалы для указателя литературы по Бессарабии : список книг, относящихся к Бессарабии из б-ки Н. К. Могиланского / Н. К. Могиланский. – Кишинев, 1912. – 82 с. **230/2502, 3991**
20. Накко А. Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении : рукопись / А. Накко. – Кишинев, 1879. **78/7693**
21. Пасат В. И. Эвакуация немецких колонистов с территории Бессарабии и Северной Буковины в 1940 г. / В. И. Пасат // *Отечеств. история*. – 1997. – № 2. – С. 87-106. **81/649**
22. Причерноморские немцы : их вклад в развитие г. Одессы и региона 1803-1917 : библиографический указатель / сост. В. В. Самодурова ; науч. ред. и вступ. ст. Н. А. Шевчук ; ред.-библиограф М. А. Подорова ; ОГУ им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса : Астропринт, 1999. – 190 с. **79-а 5613**

23. Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003 : библиографический указатель / сост.: В. Самодурова, А. Айсфельд, В. Шевчук ; науч. ред. и вступ. ст.: А. Айсфельд, Н. Шевчук ; ред.-библиограф: М. Подрезова, И. Шепельская ; ОНУ им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса : Астропринт, 2003. – 309 с. **79-а/6864, 6865**
24. Ренников А. М. Золото Рейна : о немцах в России / А. М. Ренников. – Пг. : тип. т-ва А. С. Суворина «Новое время», 1915. – 395 с. **176/306**
25. С. Я. Ю. Буджакские немцы / С. Я. Ю. // Кишинев. Епарх. Вед. – 1895. – № 12. – С. 440-445. **9/119**
26. Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии с 1822 по 1828 год. – Аккерман : тип. И. М. Гринштейна, 1899. – 523, IV с. **199/1409**
27. Флегель А. Бессарабские немцы / А. Флегель // Юг. – 1994. – 23 июля.
28. Haxthausen A. Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands / A. Haxthausen. – Hannover, 1847-1852. – Th. 1. – 1847. – 492 S. ; Th. 2. – 1850. – 584 S. ; Th. 3. – 1852. – 640 S. **6/20850; 90-а/389**
29. Keller C. Die deutschen Kolonien in Südrussland : in 2 Bd. / C. Keller. – Odessa, 1905-1914. – Bd. 1. – 306 S. ; Bd. 2. – 376 S. **6/20270; 78/996**
30. Leibbrandt G. Die deutschen Kolonien in Cherson und Bessarabien / G. Leibbrandt. – Stuttgart, 1926. – 197 S. **79-а/105**
31. Matthäi F. Die deutschen Ansiedlungen in Russland / F. Matthäi. – Leipzig, 1866. – 389 S. **199/77, 2259.**

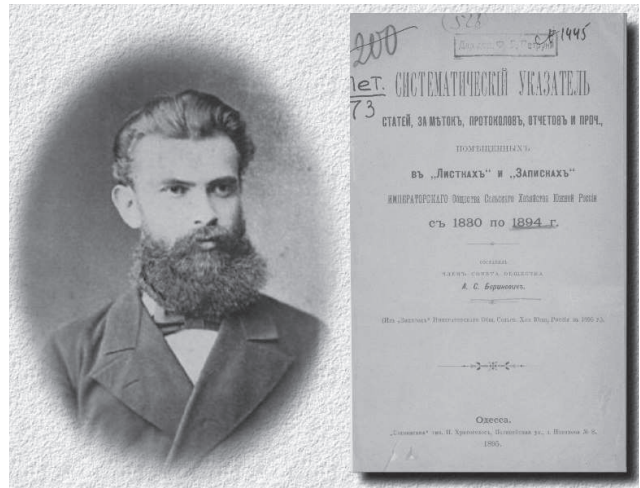
Ілюстрації

Іл. 1. Титульні сторінки книги К. І. Тардана «Виноградарство и виноделие» (перше видання – 1854 р., третє видання – 1874 р.)

Іл. 2. Періодичне видання «Записки Императорского Общества сельского хозяйства Южной России» – невичерпне джерело історії шабських колоністів

Іл. 3. Бориневич Антон Самуїлович та його «Систематический указатель статей [...] помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г.»

А. Р. Боева,

зав. сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел. (0482) 34 77 89

**ИЗ ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ ШВЕЙЦАРСКИХ КОЛОНИСТОВ
НА ЮГЕ УКРАИНЫ**

Резюме

В статье дается краткий обзор истории швейцарских колонистов и развития виноделия в Шабо на основании источников, хранящихся в фонде Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Особое внимание уделяется книге известного шабского виноградаря К. И. Тардана «Виноградарство и виноделие» и «Запискам Императорского Общества сельского хозяйства Южной России», которые являются неиссякаемым источником исторических сведений о швейцарской колонии и ее жителях.

Ключевые слова: Шабо, виноградарство, виноделие, К. И. Тардан, Научная библиотека ОНУ имени И. И. Мечникова.

A. R. Boieva,

Head of the Sector
Scientific Library of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine
Tel. (0482) 34 77 89

**FROM THE SOURCES ON THE HISTORY OF THE SWISS
COLONISTS IN THE SOUTH OF UKRAINE**

Summary

The article gives a short review of the history of the Swiss colonists and winemaking development in Shabo based on sources stored in the stocks of the Scientific Library of the Odesa Mechnikov National University. The special attention is paid to the book of a famous Shabo winegrower K. I. Tardan «Viticulture and winemaking» and to the «Memoirs of the Imperial Agricultural Society of South Russia», which are a rich source of historical information about the Swiss colony and its inhabitants.

Key words: Shabo, viticulture, winemaking, K. I. Tardan, the Scientific Library of the Odesa Mechnikov National University.